
PRILOG KOGNITIVNOLINGVISTIČKOJ ANALIZI CRNOGORSKOG JEZIKA

Lena Ruth Stefanović

Modern comparative studies of the South-Slavic languages unjustly pay too much attention to the formal-grammar side of language.

In the twenty first century, the prevailing element of the studies has been the anthropocentric linguistic paradigm which deals with the language sense, i.e. the correlation between language forms and users of those forms.

Savremene kompativne studije južnoslovenskih jezika neopravdano veliku pažnju posvećuju formalno- gramatičkoj strani jezika. Osim toga, svjedoci smo propagiranja kriptolingvistike, koja unaprijed zacrtane nacionalne međe potkrepljuje gramatičkim i slovnim materijalom, ili, naprotiv, vještačkim putem poravnava vrišteće semantičke razlike. U kvazi-nauci se za već postojeći zaključak traži lingvističko uporište, a kriptolingvistika je jedno od posljednjih uporišta profesionalnih nacionalista. (Baziljev, *Kriptolingvistika*, 2010.)

U 21. vijeku preovladala je antropocentrična lingvistička paradigma, koja se bavi jezičkim smislom, to jest odnosom između jezičkih oblika i korisnika tih oblika.

Verbalna etikecija i bezekvivalentne paremije svakog jezika neporecivi su i jedinstveni odraz nacionalne specifičnosti, a referentna savremena lingvistička istraživanja usmjerena su na njihovo proučavanje, sa ciljem boljeg razumijevanja nosioca tih jezika i stranih kultura. Na osnovu krvave balkanske istorije vidimo da se sa susjedima ne razumijemo, iako govorimo srodne, južnoslovenske jezike; u interesu prevazilaženja kulturoloških razlika i učvršćivanja dobrih bilateralnih odnosa sa susjednim zemljama treba posebnu pažnju posvetiti sasvim različitom smislu, koji nosioci tih jezika ugrađuju u srodni jezički materijal.

Ovdje polazimo od uvrežene definicije da je nacionalni karakter „zbir specifičnih psiholoških crta, koje su u manjoj ili većoj mjeri svojstveni nekoj socijalno-etničkoj zajednici u konkretnim ekonomskim, kulturnim i prirodnim uslovima njenog razvoja“ (Džandildin, *Priroda nacionalne psihologije*, 1971), te da kao takav izdvaja psihološki profil svake nacije iz grupnog portreta univerzalnih crta svojstvenih čovečanstvu.

Upravo verbalna etikecija predstavlja funkcionalno-semantičku univerzaliju, svojstvenu određenoj zemlji i narodu. Kompleksan pristup verbalnoj etikeciji uključuje sociolingvistički i psiholingvistički pristup, elemente stilistike i etnolingvistike, omogućavajući time primjenu verbalne etikecije adekvatne nacionalnoj kulturi.

Identični znakovi u raznim jezičkim sistemima (brdskom i ravničarskom; onom koji koriste ratnički ili nomadski narodi i onom svojstvenom obrađivačima zemlje) imaju sasvim različitu semiotičku vrijednost.

Akustička je iluzija da srodne ili iste riječi koje koriste južnoslovenski narodi imaju jednaku semiotičku vrijednost za ribara iz Dalmacije ili Crne Gore i poljoprivrednika iz Šumadije. (Jednostavan primer bi bio semantički naboj izraza „jaka kiša“, koja kod vlasnika zemlje pogođene sušom izaziva pozitivne emocije kao predznak dobre letine, dok ribaru na otvorenom more predstavlja prijetnju, te pobuđuje negativne emocije.)

Otuda proističe neophodnost proučavanja i metodološkog obrađivanja jedinica verbalne etikecije, koje se pridržavaju učesnici u dijalogu.

Verbalna etikecija kao takva se realizuje putem komunikativnih stereotipa, odnosno društvo samo proizvodi standardizovane norme i šablone ponašanja, poznavanje kojih se od pojedinca očekuje u konkretnim verbalnim situacijama.

Tako na primjer, složena jezička forma obraćanja na ti/Vi, svojstvena svim južnoslovenskim jezicima, u crnogorskom jeziku odražava naročitu vrstu nacionalne familijarnosti. Na primjer, obraćanje na ti u neformalnoj situaciji nepoznatoj starijoj osobi, ističe bliskost i empatiju komunikatora prema adresatu, a ne nepristojnost i nepoštovanje koje ta forma u identičnoj verbalnoj situaciji ima u hrvatskom i srpskim jezicima.

R. Bell (*Sociolingvistika*, 1980) ukazuje je da „odrođenost“ onog koji govori na stranom jeziku neposredno proističe iz nesposobnosti da se razumiju i koriste ta i takva društvena pravila, štaviše kao osnovni cilj nastavnika stranog jezika smatra se upravo minimalizacija takvog „tuđinskog ponašanja“.

Razmotrimo, na primjer, tematsku grupu pozdravljanja. Dok se arhaična jezička forma „ljubim ruke“ još uvek može čuti na teritoriji Vojvodine, takvo naglašeno učtivo pozdravljanje po crnogorskim selima izazvalo bi nedoumicu i izrugivanje.

Nedavno sam držala predavanje o crnogorskoj savremenoj književnosti grupi američkih studenata, koji su prethodno sa profesorom Susan Gunter proćavali priće Dragana Radulovića iz zbirke „Splav meduze“. (Podsjetimo se, prića „Face“ iz iste zbirke uvrštena je u *Best European Fiction*, Dalekey Archive Press, 2013.)

Smatram da je nerealno očekivati da grupa dvadesetogodišnjaka iz Teksasa tumaći fikciju crnogorskog proznog autora u okvirima u kojima je nastala, za to je neophodno dubinsko geopolitičko poznavanje regiona, koje je u tom uzrastu i na toj geografskoj udaljenosti gotovo nemoguće steći. Stoga, bazirala

sam svoje predavanje upravo na ličnom diskursu studenata, odnosno, na njihovom ličnom doživljaju i tumačenju naše književnosti, počevši od pitanja kakve emocije doživljavaju dok čitaju Radulovićeve priče i u kojim bojama vide opise budvanskih pejzaže. Nekolicina ovih studenata književnosti i sociologije (među kojima i jedna studentkinja, čiji je maternji jezik - ruski) istakli su da ih je porazila direktnost govora i lingvistička ekonomija crnogorskog jezika na kojem su priče napisane.

Za crnogorski jezik, na primjer, karakteristična je minimalna upotreba *aktualizatora ljubaznosti*, rasprostranjenih u drugim južnoslovenskim jezicima, naprimer oblika „budite ljubazni“ i „budite dobri“; pragmalingvistički se ova pojava može objasniti da se u verbalnim situacijama između dva govornika, kojima je crnogorski jezik – maternji, empatija, saosjećanje sa sablesjednikom, podrazumijeva. Takve ili slične pojave „lingvističke transpersonalnosti“, odnosno jezičke neformalnosti u obraćanju komunikatora adresatu u hrvatskom i srpskom jezicima nijesu rasprostranjene, s obzirom na relativnu mnogobrojnost nosilaca tih jezika, a samim tim i na znatno manju vjerovatnoću da su međusobno rodbinski ili na neki drugi način povezani.

Kao što je već rečeno, priroda odnosa i emocija, svojstvenih socijalnoj informaciji koja se prenosi verbalnom etikecijom, povezuje se sa jezičkom modalnošću i emocionalnošću.

Modalnost je jedna od najsloženijih sintaksičkih kategorija, koja ima mnogobrojna tumačenja; ovdje se pridržavamo stanovišta prihvaćenog u slavistici kraja 20. – početka 21. vijeka da je objektivna modalnost realnosti – sintaksički indikativ, čija se određenost u vremenu manifestuje u koordinatama prošlog / sadašnjeg / budućeg vremena. Dalje, objektivna modalnost irealnosti definiše se kao sintaksički odnos mogućnosti, poželjnosti, obaveznosti (koji se manifestuju u neodređenom vremenu.) Razumijevanje ove kategorije, kao i kategorije sintaksičkog vremena i lica, neophodno je za proučavanje gramatičkih komponenti verbalne etikecije.

Razmotrimo primjer transpozicije prvog lica jednine u prvo lice množine u crnogorskom jeziku. U poređenju i sa ostalim slovenskim jezicima, i sa savremenim engleskim i ruskim jezikom, crnogorskom je svojstvena učestala „jezička transpersonalizacija“, na primjer čest je transfer zamenica „ja“ i „mi“, gdje se lični stav predstavlja kao važeći za čitavu grupu ljudi, naime – porodicu, bratstvo, pleme itd., tako „ja mislim“ u crnogorskom postaje „mi mislimo“, što automatski svakom iskazu daje odrednicu neke uvrežene paradigme.

Konativna funkcija, odnosno funkcija orijentacije na adresata jedna je od najbitnijih funkcija verbalne etikecije; motiv upotrebe jezičkih formula diktiraju potrebe usvojene u procesu socijalizacije ličnosti, a cilj, tijesno povezan sa motivom, je predodređen neophodnošću da se realizuju određena pravila jezičkog ponašanja.

U neformalnim verbalnim situacijama u crnogorskom jeziku, stilistički nemarkirane jedinice nisu striktno podijeljene po tematskim grupama, tako na primjer formula „oprosti“ / „oprostite“ često se koristi umjesto formalnijeg „izvinjavam se“.

E. Benvenisti postavlja pitanje vezano za simbolične obrede i forme učtivosti: da li oni, zasebno uzeti, predstavljaju samostalne sisteme? Da li su, kao takvi, na istom nivou sa jezikom?

Simbolički obredi i forme stupaju u semiološku interakciju tek putem riječi: „mit“, koja prati „obred“ i „protokol“ koji reglamentiraju forme učtivosti.

Vladajuća antropocentrična paradigma okreće se od forme ka sadržini; po Nini Tuđman Vuković sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kognitivnolingvistički pristup kod hrvatskih autora sve je zastupjeniji, a posebna pažnja se ukazuje analizi problematike kognitivnolingvističkog pristupa leksičkome značenju i novim kvantitativnim pristupima u kognitivnoj leksičkoj semantici.“ (*Suvremena lingvistika*, 2009, Filozofski fakultet, Zagreb)

Čedo kognitivne lingvistike – lingvistička pragmatika, bavi se proučavanjem značenja u kontekstu govornikovog kazivanja i

slušateljevog primanja poruke i analizom onoga što se misli prilikom kazivanja, a ne značenjem samih riječi koje čine taj iskaz. Takva analiza bazira se kontekstu u kojem dolazi do iskaza / saopštenja, a posebno na načinu na koji govornici strukturiraju svoje iskaze s obzirom na to kome se obraćaju, gdje i kada se komuniciraju, te pod kojim uslovima.

Pragmalingvistička istraživanja uključuju i ideju da ono što *nije* izrečeno čini bitan, ili čak najbitniji dio komunikacije. Ono što će se izreći ili ostati neizrečeno često zavisi od bliskosti komunikatora (govornika) i adresata (slušatelja) – ta blizina može biti fizička, društvena ili se može sastojati u zajedničkim predznanjima. Blizina pretpostavlja da slušatelj i govornik dijele određeno iskustvo. (Yule, 1996.)

Bitnost onoga što ostaje neizrečeno u crnogorskom jeziku možemo razmotriti na primjeru jednog od emotivno najekspresivnijih elemenata verbalne etikecije – govornog bon tona prilikom iskazivanja saučešća: saučešće u bolu se iskazuje tako što se adresatu ne naziva dobar dan.

Smatram da su opsežna komparativna pragmalinvistička istraživanja južnoslovenskih jezika, odnosno analiza nacionalnih fenomena komunikacije u Crnogoraca, Bošnjaka, Hrvata i Srba, proučavanje komunikativnih namjera govornika i načina njihovog izražavanja, a takođe interpretacija od strane adresata kojem je saopštenje upućeno, neophodna radi poboljšavanja komunikativnog razumijevanja nosilaca jezika tako srodnih po zvučnosti, a tako različitih po značenju.

Pri tom analiza jedinica verbalne etikecije podijeljenih u tematske grupe neophodna je za izbor jezičkih jedinica adekvatan sociolingvističkim i situacionim atributima komunikatora i uslova komunikacije. (Formanovskaja, *Ruska verbalna etikecija*, 1987. g)

Verbalna etikecija kao element kulture sa jedne strane i kao kauzalno verbalno ponašanje sa druge, u okviru antropocentrične paradigme, prepoznata je kao premisa kulturološke pismenosti.